

สรุปผลการศึกษา
โครงการศึกษาผลกระทบต่อชุมชนริมแม่น้ำโขง
จากโครงการเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำ และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

วัตถุประสงค์

- 1.1 เพื่อศึกษาความรู้และความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีต่อระบบนิเวศแม่น้ำโขง และลำน้ำสาขา โดยเฉพาะความรู้ด้านอุทกวิทยา, การประมง และระบบนิเวศเฉพาะถิ่น
- 1.2 เพื่อประเมินความสูญเสียที่จะเกิดขึ้นต่อระบบนิเวศแม่น้ำโขง และต่อความมั่นคงทางสังคมของชุมชน จากการสร้างเขื่อนไฟฟ้าบนแม่น้ำโขงสายหลักและลำน้ำสาขา
- 1.3 เพื่อศึกษาความสามารถปรับตัวของชุมชน ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศแม่น้ำโขง ทั้งจากปัจจัยสภาวะโลกร้อน และปัจจัยการสร้างเขื่อนด้านเหนือน้ำและท้ายน้ำ

พื้นที่ดำเนินการศึกษา

พื้นที่เป้าหมาย คือ พื้นที่ของสภาองค์กรชุมชนตำบล ภายใต้เครือข่ายสภาองค์กรชุมชนตำบลลุ่มน้ำโขง 7 จังหวัดภาคอีสาน(คสข.) มีจำนวน 15 ตำบลได้แก่

1. สภาองค์กรชุมชนตำบลเชียงคาน อ.เชียงคาน จ.เลย
2. สภาองค์กรชุมชนตำบลนุฮอม อ.เชียงคาน จ.เลย
3. สภาองค์กรชุมชนตำบลปากชม อ.ปากชม จ.เลย
4. สภาองค์กรชุมชนตำบลบ้านม่วง อ.สังขุม จ.หนองคาย
5. สภาองค์กรชุมชนตำบลบ้านหม้อ อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย
6. สภาองค์กรชุมชนตำบลเวียงคุก อ.เมือง จ.หนองคาย
7. สภาองค์กรชุมชน ตำบลหอคำ อ.เมือง จ.บึงกาฬ
8. สภาองค์กรชุมชนตำบลโคสี อ.เมือง จ.บึงกาฬ
9. สภาองค์กรชุมชนตำบลโคกกว้าง อ.บึงคล้า จ.บึงกาฬ
10. สภาองค์กรชุมชนตำบลพระกลางทุ่ง อ.ธาตุพนม จ.นครพนม
11. สภาองค์กรชุมชนตำบลป่งขาม อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร
12. สภาองค์กรชุมชนตำบลหว้านใหญ่ อ.หว้านใหญ่ จ.มุกดาหาร
13. สภาองค์กรชุมชนตำบลโคกสาร อ.ชานุมาน จ.อำนาจเจริญ
14. สภาองค์กรชุมชนตำบลชานุมาน อ.ชานุมาน จ.อำนาจเจริญ
15. สภาองค์กรชุมชนตำบลสำโรง อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี

ระยะเวลาการศึกษา มกราคม – กันยายน 2556

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาในพื้นที่ของสภาองค์กรชุมชนตำบลทั้งหมด 15 ตำบลในด้านประวัติความเป็นมา และวัฒนธรรมประเพณีนั้น พบว่าทุกชุมชนต่างมีประวัติความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานที่ยาวนาน มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และทุกแห่งต่างมีประวัติของความสัมพันธ์ของชุมชนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงมานานนับร้อยๆปี อาทิเช่น ประวัติความเป็นมาของเมืองเวียงคุก ในจังหวัดหนองคาย มีความใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์บางช่วงของประเทศ สปป.ลาว ในปัจจุบันมาก หรือในบางตำบลยังคงมีกิจกรรมด้านประเพณีร่วมกัน เช่น พิธีเลี้ยงผีดอนเจ้า บนดอนเจ้า ของชาวบ้านชาวบ้านฝั่ง สปป.ลาว ซึ่งชาวบ้านจากตำบลบ้านม่วง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย จะไปร่วมพิธีทุกปี นอกเหนือจากในปัจจุบันจะมีประเพณีการแข่งขันเรือ ในช่วงก่อนวันออกพรรษา ก็จะมีทั้งเรือจากทั้งสองฝั่งมาร่วมการแข่งขันประเพณีนี้เป็นประจำทุกปี

ในบางตำบลอาจจะมีประเพณีเฉพาะถิ่น เช่น พิธีกรรมเลี้ยงปู่ตาศาลเจ้าพ่อกุดเป่ง และพิธีกรรมเลี้ยงขึ้น – เลี้ยงลง ของชาวประมงในตำบลหอคำและโคสี อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ, พิธีเซ่นไหว้ ศาลหลักหมื่น ของชาวตำบลเชียงคาน ในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี ชาวประมงเชียงคาน และใกล้เคียงที่มาหาปลาบริเวณแม่น้ำโขงจะมีการตั้งศาลเซ่นไหว้

กิจกรรมการผลิตที่พึ่งพาแม่น้ำโขงทั้งหมดของชาวบ้านนั้น เกิดขึ้นบนฐานความรู้ต่อระบบนิเวศแม่น้ำโขงของชุมชน ซึ่งชาวบ้านได้จำแนกระบบนิเวศย่อยอีกเป็นจำนวนมาก และมีความสัมพันธ์โดยตรงกับจังหวะการขึ้นลงของแม่น้ำโขงตามฤดูกาล และวัฏจักรวงจรชีวิตและอพยพของปลาในแม่น้ำโขง และสัตว์น้ำอื่นๆ คือ เป็นแหล่งวางไข่ และอนุบาลตัวอ่อน, แหล่งอาหาร, แหล่งที่อยู่อาศัย/ที่พัก และหลบซ่อนศัตรู ระบบนิเวศย่อยได้ทำให้เกิด “พื้นที่การประมง” ที่แปรผันไปตามฤดูกาลหรือจังหวะของกระแสน้ำ เช่น ลวงไหลมอง นอกจากนั้นแล้วระบบนิเวศย่อยยังเป็นตัวกำหนดการใช้เครื่องมือประมงด้วยเช่นกัน ระบบนิเวศย่อยที่พบในพื้นที่ศึกษา 15 ตำบลมี 13 ระบบได้แก่ แก่ง, คก, ลวงมอง, คอน, ดอน, บุ่ง, น้ำแก่ง, เวิน, ตาดหิน, ถ้ำ, ห้วย, คัน, หนอง ระบบนิเวศย่อยในบางตำบลยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตามฤดูกาล เช่น ดอนส้มโฮง ที่ตำบลสำโรง จ.อุบลราชธานี, หาดทรายทอง ที่ตำบลพระกลางทุ่ง จ.นครพนม, แก่งอาฮง หรือสะดือแม่น้ำโขง ที่ตำบลโคสี จ.บึงกาฬ, หนองบัวแดง ที่ตำบลเวียงคุก จ.หนองคาย, หาดทรายและเกาะแก่ง ที่ตำบลบ้านม่วง จ.หนองคาย, แก่งคุดคู้ ที่ตำบลเชียงคาน จ.เลย, แก่งกะเบา ที่ต.ปงขาม จ.มุกดาหาร เป็นต้น ระบบนิเวศย่อยที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเหล่านี้ สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในท้องถิ่นในอีกทางหนึ่งด้วย และการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำโดยรวมนั้น ยังคงพบพันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำโขงอย่างน้อย 138 ชนิด

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงต้องพึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น ทั้งเพื่อความมั่นคงทางอาหารและเป็นแหล่งรายได้ฉุกเฉินครอบครัว ทั้งในด้านการเกษตร และจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้, แหล่งน้ำตามธรรมชาติ (เช่น แม่น้ำโขง, ลำห้วย, หนองน้ำ ฯลฯ) ถึงแม้ว่าในภาพรวมจะมี

การพัฒนาเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรไปมากแล้ว เช่น การรับจ้างนอกภาคเกษตร, การประกอบอาชีพ
ด้านพาณิชย์กรรม หรือการรับราชการ เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวข้องวิธีการดำรงชีพที่ต้องพึ่งพาแม่น้ำโขงนั้น เช่น การทำประมง, การ
ปลูกพืชริมตลิ่งแม่น้ำโขงในฤดูแล้ง, การปลูกข้าวโดยใช้น้ำโขง, การร่อนทอง และผู้ประกอบการที่พักใน
แหล่งท่องเที่ยวของแม่น้ำโขง พบว่าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงมีรายได้เฉลี่ยจากการขายปลาสด
ในปี 2555 (ของ 11 ตำบล จำนวน 305 ครอบครั้ว) เท่ากับ 22,568 บาทต่อครอบครัวต่อปี โดยตำบลที่
มีรายได้เฉลี่ยสูงที่สุดคือ ตำบลเชียงคาน จังหวัดเลย มีรายได้เฉลี่ยเท่ากับ 86,438 บาทต่อครอบครัวต่อ
ปี ขณะที่ตำบลชานุมาน จังหวัดอำนาจเจริญ มีรายได้เฉลี่ยต่ำที่สุดเท่ากับ 2,561 บาทต่อครอบครัวต่อปี

มูลค่าทางเศรษฐกิจจากการปลูกพืชริมตลิ่งแม่น้ำโขงในฤดูแล้ง หรือเกษตรริมโขง (จาก
แบบสอบถาม 193 ครอบครั้ว) พบว่า ตำบลเวียงคุก จังหวัดหนองคาย มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเฉลี่ยสูงสุด
เท่ากับ 36,255 บาทต่อปี และที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจการเกษตรริมโขงต่ำที่สุดคือ ตำบลเชียงคาน
เท่ากับ 5,144 บาทต่อปี ตำบลที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเฉลี่ยเกษตรริมโขงรองลงมาคือ ต.สำโรง จ.
อุบลราชธานี, ต.หอคำ จ.บึงกาฬ, ต.บ้านม่วง จ.หนองคาย, ต.โคกสาร จ.อำนาจเจริญ, ต.ไคสี จ.บึงกาฬ
, ต.บุษมี จ.เลย, ต.ชานุมาน จ.อำนาจเจริญ มีมูลค่าทางเศรษฐกิจเฉลี่ยเกษตรริมโขงเฉลี่ยเท่ากับ
30,110, 25,060, 16,195, 8,204, 5,956, 5,928, 5,562 และ 5,144 บาทต่อปีตามลำดับ

การปลูกข้าวใช้น้ำโขง (จากแบบสอบถาม 3 ตำบล) สามารถระบุมูลค่าทางเศรษฐกิจ
เฉลี่ย 4,246 บาทต่อไร่ โดยแยกเป็นตำบลบ้านหม้อ ตำบลเวียงคุก และตำบลพระกลางทุ่ง เท่ากับ
2,459, 3,860 และ 6,420 บาทต่อไร่ตามลำดับ

การร่อนทอง (จากแบบสอบถามชาวบ้าน ต.ปากชม จำนวน 13 ราย) พบว่าชาวบ้าน
ส่วนใหญ่มีรายได้ซึ่งอยู่ในช่วง 10,001-15,000 บาท และช่วง 5,001-10,000 บาท ซึ่งมีชาวบ้านที่มี
รายได้เท่ากัน ช่วงละ 5 คน

ผู้ประกอบการที่พักในเขตตำบลเชียงคาน (จากแบบสอบถาม 25 ราย) ผู้ประกอบการ
ส่วนใหญ่มีรายได้ในช่วง 5,001-10,000, 20,001-25,000 และ 30,001-35,000 บาทต่อปี โดยจำนวน
เท่ากันคือ ช่วงละ 4 คน

การเปลี่ยนแปลงระดับของแม่น้ำโขง ชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาได้สังเกตเห็นมาอย่าง
ต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่ผิดปกติในฤดูแล้งและในฤดูฝน ซึ่งต่างส่งผลกระทบต่อ
กิจกรรมการผลิตที่พึ่งพาแม่น้ำโขงทั้งในด้านรายได้และการบริโภค เช่น จากการสอบถามชาวประมง
จำนวน 335 รายได้ให้ความเห็นว่า ระดับน้ำโขงที่ขึ้นลงผิดปกตินี้จะส่งผลต่อการอพยพและการวางไข่
ของปลาในแม่น้ำโขงจำนวน 298 รายหรือร้อยละ 89 ในจำนวนนี้ ให้ความเห็นว่าส่งผลกระทบต่อ
จำนวน 158 รายหรือร้อยละ 53

ชาวบ้านส่วนใหญ่ (จากแบบสอบถามประมวงรายครัวเรือนจำนวน 340 ราย จาก 10 ตำบล) เชื่อว่าความผิดปกติที่เกิดขึ้นนี้สาเหตุหลักเกิดจากการสร้างเขื่อนในจีน ให้คะแนนรวม 281 คะแนน สาเหตุรองคือ เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพดิน ฟ้า อากาศผิดปกติ ให้คะแนนรวม 267 คะแนน ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าไม่สามารถควบคุมสาเหตุได้ ทั้งเขื่อนในจีน และสภาพภูมิอากาศ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ก็ยังคงส่งผลกระทบต่อภาคเกษตร หรือภาคการผลิตอื่น ๆ ที่ต้องเกี่ยวข้องกับแม่น้ำโขงไม่แตกต่างจากภาคประมง

ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่งของระดับแม่น้ำโขงที่เปลี่ยนแปลงผิดปกตินี้ ได้สร้างปัญหาการพังทลายของตลิ่งแม่น้ำโขง การศึกษาความเสียหายทางเศรษฐกิจจากตลิ่งพังในปี 2556 ในจังหวัดเลยและมุกดาหารจำนวนรวม 14 ราย พบว่ามีพื้นที่ตลิ่งพังรวม 26.75 ไร่ คิดเป็นมูลค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจรวมทั้งหมด 8,350,000 บาท

แผนการสร้างเขื่อนไซยะบุรี และเขื่อนไฟฟ้าอื่นๆบนแม่น้ำโขงสายหลัก จะเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของแม่น้ำโขง และชุมชนที่ยังต้องอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติจากแม่น้ำโขง รายงานของคณะกรรมการแม่น้ำโขงชี้ว่า การสร้างเขื่อนไฟฟ้าบนแม่น้ำโขงตอนล่างทั้ง 12 เขื่อน จะทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็นอ่างเก็บน้ำถาวรถึงร้อยละ 54 ของความยาวลำน้ำ ชนิดพันธุ์ปลาอย่างน้อย 41 สายพันธุ์จะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ มีประชาชนอย่างน้อย 106,942 คนจะได้รับความเดือดร้อนโดยตรงจากเขื่อนทั้ง 12 แห่ง สูญเสียมูลค่าทางการประมงอาจมีสูงถึง 476 ล้านดอลลาร์ต่อปี หรือคิดเป็นปริมาณปลาโดยปริมาณจะอยู่ระหว่าง 550,000-880,000 ตัน และปริมาณโปรตีนที่ตกอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะต้องสูญหายไปร้อยละ 110% ของผลผลิตโคกระบือรายปีในปัจจุบันของ ส.ป.ป. ลาวและกัมพูชารวมกัน และจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระดับน้ำโขงที่รุนแรงในระดับชั่วโมงต่อชั่วโมง หรือแบบรายวัน

โดยสรุปแล้ว วิถีชีวิตของคนชุมชนริมโขงยังพึ่งพาอาศัยความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศน์ และธรรมชาติที่ได้เรียนรู้และสืบทอดต่อกันมา เช่นการขึ้นลงตามฤดูกาล การอพยพของปลาในแม่น้ำโขงสายหลักและแม่น้ำสาขา มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างแยกไม่ออก ชีตความสามารถในการปรับตัวของชุมชนต่อสภาพการณ์ผิดธรรมชาติดังกล่าวเป็นความเสี่ยงและความเปราะบาง (Vulnerability) ที่ทำให้ชุมชนริมโขงหาทางออกได้ยากยิ่ง ศักยภาพการปรับตัวของชุมชนทั้งด้านการเกษตรที่เกิดจากน้ำโขง หลากท่วมและน้ำแห้ง การประมงในแม่น้ำโขงสายหลักและแม่น้ำสาขา ตลิ่งพัง อาชีพพร่อนทอง การประกอบอาชีพที่พิกที่มีแตกต่างกัน แต่โดยภาพรวมส่วนใหญ่อยู่ในความวิตกกังวล ไม่มีความมั่นคงในชีวิต ปัญหาการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการหาอยู่หากินสูญหายไปเท่านั้น แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อความสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ เช่น การลดลงทั้งปริมาณและความหลากหลายของปลา ซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งโปรตีนราคาถูก และแหล่งรายได้ที่ไม่สามารถทดแทนที่ได้ด้วยการเลี้ยงปลา แนวโน้มด้านสุขภาพ การขาดแคลน ความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนการถูกบังคับให้โยกย้ายถิ่นฐาน การอพยพแรงงานเข้าเป็นคนจนเมือง อย่างไม่เต็มใจ จึงเป็นสิ่งที่เห็นได้โดยง่าย ในอนาคตอันใกล้.